

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ HÜKÜMDARI SULTAN MELİKŞAH'IN HATUNLARININ DEVLET YÖNETİMİNDEKİ ETKİLERİ

HABİBE CEREN DAĞDEVİREN*

Öz: Türklerin tarih boyunca kurdukları devletlerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçukluların Horasan'da bir devlet kurma süreci yaklaşık yüzyıllık bir dönemi içine alır. Bu uzun süreçte Selçuklu toplumu erkeğiyle kadınıyla var olma mücadelesi vermiştir. Devletin kurulmasında, yükselmesinde ve siyasi olayların şekillenmesinde muhakkak ki kadınların katkıları vardır. Büyük Selçuklu Devleti kuruluncaya kadar verilen mücadelenin her aşamasında yer alan kadınlar, devlet kurulduktan sonra da, büyük bir sorumlulukla üzerlerine düşen her görevi yerine getirmiştir. Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti en geniş ve en görkemli dönemini yaşamıştır. Öyle ki Sultan Melikşah'ın üç hatunu da bu görkemli dönemin öne çıkan isimlerinden olmuşlardır. Onlar gerek kendi aralarındaki mücadelelerle gerekse siyasi hayatta aldıkları kararlarla devlet yönetiminde önemli etkileri olmuştur. Çalışmamızda Sultan Melikşah'ın hatunları Zübeyde Hatun, Terken Hatun ve Seferiye Hatun'un gerek Sultan Melikşah'ın hayatındaki etkilerinin yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetimindeki etkilerinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah, Hatun.

THE EFFECTS OF THE CHICKS OF SULTAN MELIKSHAH, THE RULER OF THE GREAT SELJUK STATE, ON STATE ADMINISTRATION

Abstract: One of the most important states that the Turks have established throughout history is undoubtedly the Great Seljuk State. The process of the Seljuks establishing a state in Khorasan covers a period of about a century. During this long period, the Seljuk society has struggled to exist with its men and women. There is no doubt that women have contributed to the establishment of the state, its rise and the shaping of political events. Women, who took part in every stage of the struggle until the Great Seljuk State was established, fulfilled every task assigned to them with great responsibility even

* Dr., CDagdeviren90@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0473-7726

after the state was established. During the reign of Sultan Melikshah, the Great Seljuk State experienced its widest and most magnificent period. So much so that the three ladies of Sultan Melikshah were among the prominent names of this glorious period. They have had important effects on the state administration both through their struggles among themselves and through the Decrees they have taken in political life. In our study, Sultan Melikshah's wives Zübeyde Hatun, Terken Hatun and Seferiye Hatun's effects on both Sultan Melikshah's life as well as their effects on the administration of the Great Seljuk State will be mentioned.

Keywords: The Great Seljuk State, Sultan Malik-Shah, Khatun.

GİRİŞ

“Ben bu saltanata ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum.”

Zübeyde Hatun

“Eğer sen saltanata ortağım isen, bunun da bir hükmü ve kuralı vardır. Eğer naibim isen, tabilik ve naiplik şartlarına uyman gerekir.”

Terken Hatun

“Bu kadın tarihin kaydettiği çok şanslı kadınlardan biridir. Çünkü tarihte bir kadının iki oğlunun ikisinden de Halife veya Sultan olması pek az görülen bir olaydır.”

Seferiye Hatun

Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra eski Türk gelenekleri ve İslamî uygulamalarla bütünleşen devletler kurdular. Kadınlar, kurulan bu devletlerde de gerek siyasi, gerek sosyal ve kültürel, gerek ekonomik hayatta önemli bir konumda olmaya devam ettiler. Türklerin tarih boyunca kurdukları devletlerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti’dir. Selçukluların Horasan’da bir devlet kurma süreci yaklaşık yüzyıllık bir dönemine içine alır. Bu uzun süreçte Selçuklu toplumunun erkeğiyle kadınıyla var olma mücadelesi verdikleri anlaşılmaktadır. Türk devlet geleneğinde hanedana mensup kadınların, devlet yönetimine etkileri ve siyasi hayattaki sorumlulukları Büyük Selçuklu Devleti döneminde de devam etti. Devletin kurulmasında, yükselmesinde ve siyasi olayların şekillenmesinde muhakkak ki kadın-

ların katkıları vardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinin bilinmesi, kuruluncaya kadar verilen mücadelenin her aşamasında yer alan kadınların görevlerinin ve sorumluluklarının anlaşılmasında oldukça önemlidir. Nitekim devlet kurulduktan sonra da, onlar büyük bir sorumlulukla üzerine düşen her görevi yerine getirmiştir.¹

Selçuklular 24 Oğuz kabilesinin Kımık boyuna mensuptu. X. yüzyılın başında Oğuzlar "Yabgu" unvanı taşıyan bir hükümdar tarafından yönetilmekte olup Selçuklu ailesinin atası olan Dukak bu Oğuz devletinde önemli bir askeri ve siyasi nüfuza sahipti. Dukak'ın oğlu Selçuk babasının ölümünden sonra üstün vasıflarıyla dikkat çekti ve Yabgu tarafından sübaşı (ordu komutanı) olarak tayin edildi. Gün geçtikçe güçlenen Selçuk, Yabgu'nun dikkatini çekti ve öldürülmekten korktuğundan Cend bölgesine geldi. Bu bölgede Yabgu'nun hâkimiyetine son vererek kendi beyliğini kurdu.² Selçuk'un Mikail, Arslan İsrail, Yusuf ve Musa isimlerinde 4 oğlu vardı. Mikail bir savaşta öldü. Onun oğulları Çağrı ve Tuğrul Beyler dedeleri Selçuk tarafından yetiştirildi. Selçuk'un ölümünden sonra yerine oğlu Arslan Yabgu geçti. Bir süre sonra Selçuklular Cend bölgesinden Buhara bölgesine geldiler. Sâmânîlerin ortadan kalkmasıyla Mâverâünnehîr'e Karahanlıların hâkim olması Selçukluların Karahanlılarla karşı karşıya gelmelerine neden oldu. Yer sıkıntısı ve Karahanlıların baskılarından dolayı Tuğrul Bey çöllere çekilirken Çağrı Bey Doğu Anadolu'ya akınlar yapmıştır. Bir süre sonra Selçuklular Horasan'a göç ettiler ve Ceyhun'u geçerek Nesâ'ya geldiler. Ardından Gaznelilerin Horasan divanı reisi Sûri'ye gönderdikleri mektupta durumlarını anlatarak Sultan Mesud'un hizmetine girmek istediklerini buna karşılık Nesâ ve Ferâve'nin yurt olarak kendilerine verilmesini istediler. İsteklerinin reddedilmesi üzerine Selçuklular Nesâ bölgesinde 1035 yılında Gaznelileri yeniliye uğrattılar. Bu galibiyetten bir süre sonra Selçuklular tekrar Gazneli topraklarına akınlara başladılar. Selçuklular yaşadıkları toprakların yetmediğini ileri sürerek Merv, Serahs ve

¹ Ayşe Dudu Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, 2016, s. 175.

² Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîretü'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Çev: Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 11-18; *Azîmi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (II. 430-538=1038/1039-1143/1144)*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 3; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54-55.; Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 43-44.; Osman Gazi Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed: Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 24.

Bâverd'in kendilerine verilmesini istediler. Bu teklifin reddedilmesi üzerine Serahs bölgesinde 1038 yılında Gazneliler tekrar yenilgiye uğratıldı.³

Selçuklular bu zaferden sonra yeni bir devlet kurmak için hazırlıklara başladılar. Tuğrul Bey yeni devletin hükümdarı olarak Nişâbûr'u, Çağrı Bey Merv'i ve Musa Yabgu da Serahs'ı aldı. Sultan Mesud, Selçuklulara karşı tekrar harekete geçti. Selçuklular ve Gazneliler arasında gerçekleşen savaşların en büyüğü ve Selçuklu devletinin kurulmasını netleştiren Dandanakan Savaşı 1040 yılında Dandanakan Kalesi yakınlarında gerçekleşti. Selçukluların bu başarısından sonra Tuğrul Bey "Horasan Emiri" ilan edildi. Tuğrul Bey, Nişâbûr'da tahta çıktıktan sonra birçok bölgeyi ele geçirdi ve Rey şehrini başkent yaptı. Anadolu'ya ilk Türk akınları da Türkmenlerin bölgeyi kendilerine yurt yapmak istemeleriyle başlamış olup Çağrı Bey, Anadolu'ya keşif amaçlı akınlar yapmaya başladı.⁴ Tuğrul Bey'in devlet yönetiminde aldığı kararları Çağrı Bey ve eşi Altuncan Hatun ile paylaştığı bilinmektedir. Sibt İbnü'l Cevzî'nin Altuncan Hatun hakkında; "*Tuğrul Bey, birçok iş ve sorunlarda onun fikrini alır ve bunların çözümlerini kendisine bırakırdı*" şeklindeki kaydı Altuncan Hatun'un devlet işlerinde eşinin destekçisi ve yardımcısı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu konuda Ebu'l-Farac'ın kaydı da Sibt İbnü'l-Cevzi ile aynı mahiyettedir. Ebu'l-Farac, Altuncan Hatun için "*Kendisi kocası tarafından son derece sevilirdi ve saltanatın bütün işlerini bu kadın idare ederdii*" demektedir.

Abbâsî Halifesi Kaim bi-Emrillâh, Bağdad'da Büveyhîler ve Arslan Besâsîrî'nin baskısı altındaydı. Abbâsî Halifesi'nin ısrarı üzerine 1055 yılında Tuğrul Bey Bağdad'a geldi. Halife, Tuğrul Bey'in faaliyetlerinden memnun kaldığı için "Melik el-Maşrık ve'l-Mağrib" ilan etti. Böylece İslam âleminin dünyevi hâkimiyetini halife kendi rızasıyla Tuğrul Bey'e verdi. Daha sonra

³ Mahmûd Mîrhând, a.g.e., s. 42-43.; Merçil, a.g.e., s. 45-46; Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed: Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 43-47.

⁴ Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *El-muntazam Fi Târihi'l-ümeni'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 7; Mahmûd Mîrhând, a.g.e., s. 61-65.; Turan, a.g.e., s. 106.; Merçil, a.g.e., s. 47.; Özgüdenli, "*Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*", s. 49-50.

⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân Fi Târihi'l Âyân'da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 88.

⁶ Ebû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryanca'dan İngilizce'ye Çev: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye Çev: Ömer Rıza Doğrul), cilt 1, Ankara 1987, s. 315.

Tuğrul Bey, halifenin kızıyla evlenmek istedi. Evlilik gerçekleştikten kısa bir süre sonra Rey şehrine gelen Tuğrul Bey burada öldü.⁷

Tuğrul Bey'in çocuğu olmadığı için ölmeden önce yerine Çağrı Bey'in oğullarından Süleyman'ın geçmesini vasiyet etmişti. Selçuklu veziri Amîd ül-Mülk bu vasiyeti yerine getirdi ve Süleyman Rey şehrinde tahta çıktı. Fakat Çağrı Bey, diğer oğulları Alp Arslan ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ve bazı emirler, Süleyman'ın sultanlığını kabul etmediler. Kâzvin şehrinde Alp Arslan adına hutbe okundu. Daha sonra Alp Arslan Rey şehrinde tahta çıktı. Sultanın ilk seferi Gürcistan ve Doğu Anadolu'ya oldu. 1064 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde olan Ani ve Kars bölgelerine kadar ilerledi.⁸

Anadolu'da Türkmen akınları devam ettiğinden Doğu Roma İmparatoru IV. Romanos Diogenes, Türkleri Anadolu'dan çıkartmak için 1068 yılında sefere çıktı fakat ilerlemelerini durduramadı. 1069 yılında tekrar sefere çıksa da başarı sağlayamadı. Sultan Alp Arslan da 1070 yılında Doğu Roma ülkesine girerek ilk olarak Malazgirt ve Erciş'i ele geçirdi. Bu sırada da Doğu Roma İmparatoru sefere çıktı. Türk ve Doğu Roma orduları 1071 yılında Malazgirt-Ahlat arasındaki Rahve ovasında karşılaştı. Doğu Roma İmparatorluğu Malazgirt Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğradı.⁹ Bu savaş gerek Selçuklu tarihi gerekse Doğu Roma tarihi için büyük önem arz eden ve Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerine neden olan savaş olarak tarih sahnesinde yerini aldı.

Sultan Alp Arslan'ın 1072 yılında ölümünden sonra oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı oldu. Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti en geniş ve en görkemli dönemini yaşadı. İlk olarak Gazneliler ve Karahanlılar üzerine yürüyen Melikşah başkenti İsfahan'a taşıdı. Melikşah döneminde de emirler Anadolu'ya akınlar yapmaya devam ettiler. 1087 yılında Bağdad'a giden sultana "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı" ala-

⁷ Hamdullâh Müstevfi-Kazvîni, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, Ed: Erkan Gök-su, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 25-27; *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s. 15; İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Çev: Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 28-29-33; Turan, *a.g.e.*, s.138-142.; Merçil, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁸ Kazvîni, *a.g.e.*, s. 30; Turan, *a.g.e.*, s. 147; Merçil, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁹ Kazvîni, *a.g.e.*, s. 34-35; *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s. 22-23; İbnü'l-Verdi, *a.g.e.*, s. 36.; İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, s. 98-105; Turan, *a.g.e.*, s.178-179; Merçil, *a.g.e.*, s. 53-54.

meti olarak kılıç kuşatıldı. Melikşah ile İsfahan'a gelen kızı Mahmelek Hatun'da halifeyle evlendirildi.¹⁰

Sultan Melikşah döneminde hatunların devlet yönetimindeki etkisi oldukça dikkat çekicidir. Zübeyde Hatun'un ve Terken Hatun'un iktidar hırsı, özellikle Terken Hatun'un aldığı kararlar önemli sonuçlara neden olmuştur. Seferiye Hatun ise bu mücadelelere dâhil olmadığı halde iki oğlu Muhammed Tapar ve Sancar'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli hükümdarlarından olmaları dikkat çekicidir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Hatunların Hakları, Görevleri ve Sorumlulukları

Toplumun en küçük birimi olan ailenin vazgeçilmez iki unsurundan birini oluşturan kadın, anneliğin yanı sıra, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın bütün aktivitelerinde yer almıştır.¹¹ Selçuklu hatunları da eş veya anne sıfatıyla gerek saltanat mücadelelerinde gerekse devlet yönetiminde etkin bir rol oynamışlardır. Hatunlar, devleti hükümdarın veya oğullarının yokluğunda ya da yaşça küçük olan oğullarının adına vasi veya naibe sıfatıyla yönetebildiler. Özellikle hükümdar öldüğünde geride kalan çocukları henüz küçük yaşlarda ise tahta çıkacak kişinin belirlenmesinde devlet adamlarıyla birlikte ön plana çıkarak kendi oğulları adına bir mücadele yürüttüler hatta ellerindeki imkânlar dâhilinde iktidar mücadelelerine katıldılar.¹²

Hatunlar pek çok hakka sahiptiler. Hatunların, hükümdarın yanında sarayda kaldıkları, emirlerinde idari ve askerî kuvvetlerin, belirli bir servet, özel bir vezir ve bazı görevlileri olduğu bilinmektedir. İslam hukukuna göre kadınların müşavere, amme hizmetlerine katılma ve azletme yetkisi sadece hanedana mensup olan kadınların sahip olduğu haklarındandı. Hanedana mensup kadınlar, hatun unvanını kullanırken aynı zamanda "Terken" unvanını da kullandılar. Terken unvanına sahip olan Selçuklu hatunları arazilere, idari ve askerî teşkilatlara sahiplerdi. Fakat Terken unvanını da saray kadınlarının hepsi kullanmazdı. Bu unvanı kullanan kadınlar, en üst konumda olan kadınlardı. Nitekim bu unvan aynı zamanda güçlü kadınların iktidarını da sembolize eder. Terkenlerin sahip oldukları bu gücü kendi çıkarları doğrultu-

¹⁰ Kazvîni, *a.g.e.*, s.39.; Turan, *a.g.e.*, s. 197.; Merçil, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹¹ Dudu Kuşçu, *a.g.e.*, s. 175.

¹² Sevim Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınları Tarafından Kullanılması (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi)", *Ortaçağda Kadın*, Ed: Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.397; Zuriye Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâatun", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt xxxvi, sayı: 1, 2021, s. 330.

sunda kullanmaları gerek çatışmaların ve iç sorunların gerekse yönetimde aksaklıkların yaşanmasının en önemli sebeplerindendi.¹³

Hatunlar, kendilerine ait idari meseleleri halleden divanlara ve vezirlere de sahiptiler. Örneğin; Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un veziri Tacü'l-Mülk, vezirlerin içinde en yetkili ve en çok nüfuza sahip olan vezirdi. Aynı şekilde Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hatun'un veziri Emir Amid'de nüfuza sahip vezirlerdendi.¹⁴

Hatunlar aynı zamanda diplomatik ilişkilerde de yer alırlardı. Devletlerarasındaki anlaşmazlıkları gidermek için aracı oldukları gibi kanun da çıkartabilirlerdi. Ancak bu hak ve yetkiler, bütün hatunlar tarafından kullanılmazdı.¹⁵ Ayrıca hatunlar, kendilerine verilen bölgelerden de sorumluydular ve gerektiğinde bölgeye yeni kişiler tayin edebilirlerdi. Örneğin; Melikşah'ın eşi Terken Hatun, Tekrit şehri ele geçirildikten sonra buraya Gevherayn'ı tayin etti. Çünkü hatunlar, sorumlu oldukları bölgelerdeki asayişini sağlamakla da görevliydi. Sultan Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hatun başka bir örnektir. Gevher Hatun, Azerbaycan'ın idaresinden sorumlu olup bu bölgede çıkabilecek karışıklıklara çözüm getirmişti. Nitekim hatunlar, düzeni sağlamak için ferman çıkarma yetkisine de sahiptiler. Hatunlar, yönetim bölgelerinde olsun ya da olmasın özel durumlarda bölgelerle ilgili emirler verebilirlerdi.¹⁶

Hatunlar, şehzadeler arasındaki taht kavgalarında bazen durumu dengelemek için bazen de bizzat taraf olarak atama yapmak için yetkilerini kullandılar. Bu durum devlet yönetiminde hatunların etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin; Melikşah'ın eşi Terken Hatun, Selçuklu tahtına tek başına çıkmak istediği için oğluna rakip olarak gördüğü Berkyaruk'u bertaraf etmek istedi. Bu amaçla yazdırdığı emirnameyle Musul Emiri Gür-Boğa'yı İsfahan'a göndererek Berkyaruk'u saf dışı bırakmak istedi.¹⁷

¹³ Derya Gürtaş Dünder, "Orta Çağ'ın Müslüman Kadın Yöneticileri ve Terkenler", *Tarihte, Kültürde ve Ekonomide Türk Kadınına Bıçilen Yöneticilik Rolü*, Ed: Aylın Dilek, Pardigma Akademi, Çanakkale 2022, s. 20; Ahmet Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletleri'nde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt v, sayı 5, 2012, s. 140.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 143, s. 182.

¹⁵ Can, *a.g.e.*, s. 398-401.

¹⁶ Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 46.; Can, *a.g.e.*, s. 401.

¹⁷ İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, cilt x, Çev: Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 181.; Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Türk Hatunları Selçuklu Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1994, s. 168.

Hatunlara verilen haklar ve görevler, onların önemli yetkiler almalarında ve önemli kararlar vermelerinde etkilidir. Nitekim bu durum hükümdar eşlerinin iktidar mücadelelerinde yer almalarının da sebeplerinden biridir. Büyük Selçuklu Devleti'nde de hatunlar, verilen yetkileri ve hakları aktif bir şekilde kullanarak siyasi hayatta var oldular. Hanedana mensup Selçuklu hatunların genel itibarıyla devletin bekasını düşündükleri için sahip oldukları hakları, yetkileri ve sorumlulukları çerçevesinde, devletin nizam içinde yönetilmesini istediler. Fakat bazı dönemlerde de hatunların sahip oldukları bu haklar iktidar mücadelesini beraberinde getirdi ve devlet yönetiminin zor durumda kalmasına neden oldu. Ayrıca siyasi çıkarlar doğrultusunda devletlerarasında yapılan evlilikler de hatunların iktidar mücadeleleri kadar önemli oldu.

Sultan Melikşah'ın Hatunlarının Siyasi Hayata Etkileri

Zübeyde Hatun

Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet yönetiminde ve siyasetinde adından söz ettiren kadınlardan biri Melikşah'ın ilk eşi Zübeyde Hatun'dur. Selçuklu sarayında yetişen Zübeyde Hatun, Melikşah'ın amcası ve Çağrı Bey'in oğlu İsmail Yâkûtî'nin kızıdır. Zübeyde Hatun'un Melikşah ile olan evliliğinden Berkyaruk dünyaya geldi.¹⁸ Hatun, Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'la giriştiği iktidar mücadelesinde varlığını ortaya koyarak siyasi hayatta aktif bir şekilde var oldu. Zübeyde Hatun'un, Terken Hatun kadar olmasa da askerî gücü ve devlet erkânından kendisini destekleyen geniş bir çevresi vardı. Berkyaruk, sultanın en büyük oğlu olması nedeniyle en güçlü sultan adayydı. Bu yüzden de Zübeyde Hatun, oğlu adına taht mücadelesine katıldı ve başarılı oldu. Nitekim Zübeyde Hatun, Gümüştakin ve Aksungur gibi Selçuklu komutanlarından destek alarak oğlunun sultan olmasını sağladı. Berkyaruk, annesinin de desteğiyle zorlu geçen iktidar mücadelelerinden sonra 1094 yılında Selçuklu tahtına oturdu. Amcası Tutuş'u mağlup ettikten sonra İsfahan'da bulunan annesi Zübeyde Hatun'u, kendi yanına getirmek istedi. Fakat Nizamü'l-Mülk'ün oğlu baş vezir Müeyyidü'l-Mülk, komutanlarla anlaşarak Zübeyde Hatun'un getirilmesine karşı çıktı. Bunu üzerine Berkyaruk: *"Ben bu saltanatı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için*

¹⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 179; İbn'ül Cevzi, *a.g.e.*, s. 63-67.

*istiyorum.*¹⁹ diyerek annesinin kendisi ve devlet için taşıdığı önemi dile getirdi. Zübeyde Hatun, İsfahan'a geldiğinde vezirin kendisine karşı tutumunu öğrenince ona karşı tavır değiştirdi. İsfahan'a gelirken kendisine eşlik eden Me-cidü'l-Mülk de vezir aleyhine hatunu etkilemişti. Zübeyde Hatun, Müeyyidü'l-Mülk'ün saf dışı kalmasında etkili oldu ve Müeyyidü'l-Mülk'ün yerine Fahrü'l-Mülk vezir tayin edildi.²⁰

Zübeyde Hatun, Melikşah'ın ikinci eşi Terken Hatun'la mücadele etmesinin ardından Melikşah'ın üçüncü eşi Seferiye Hatun'dan olan Muhammed Tapar ile de karşı karşıya geldi. Berkyaruk'un sultan olmasından kısa bir süre sonra, Gence valisi olan kardeşi Muhammed Tapar isyan etti. Bu isyana Müeyyidü'l-Mülk'ün de katkısı oldu. Sultan Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın ilerlemeyi sürdürmesi üzerine Huzistan'a çekilmek zorunda kaldı ve Muhammed Tapar Rey'e kadar ulaştı. Muhammed Tapar, yakın adamlarından olan Müeyyidü'l-Mülk'ü Rey'de bulunan Zübeyde Hatun'un yanına gönderdi. Zübeyde Hatun önce hapsedildi sonra da boğularak öldürüldü.²¹

Zübeyde Hatun, Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan ve Büyük Selçuklu Devleti'ni oldukça yıpratın taht mücadelelerinde ardından söz ettirmiş bir hatundur. Terken Hâtun, oğlu Mahmud adına bir mücadele yürütürken Zübeyde Hatun da oğlu Berkyaruk'un saltanatı için uğraş verdi ve nitekim başarılı oldu.

Terken Hatun

Büyük Selçuklu Devleti'nde siyasi hayatta çok önemli bir yere sahip Selçuklu hatunlarından biri de Melikşah'ın ikinci eşi Terken Hatun olarak bilinen Celaliye Hatun'dur. Sultan Alparslan, Karahanlı hükümdarı Kadir Han'ın kızıyla evlenirken kendi kızını da Semerkand hükümdarı Şems'ül-mülk ile evlendirdi. Oğlu Melikşah'ı da Semerkand hükümdarı Şems'ül-mülk'ün amcası İsa Han'ın kızı Celaliye Hatun ile evlendirerek akrabalık bağınu güçlendirdi. Merv şehrinde gerçekleşen düğün günlerce sürdü. Terken Hatun, zaman içinde rakipsiz bir hatun olarak Melikşah'ın gözdesi oldu.²²

Devlet yönetiminde ve siyasetinde etkin bir isim olan Terken Hatun, Nizâmül'l-Mülk'ü bertaraf etmek için kendi nüfuzunu kullanarak vezir

¹⁹İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s.192; Zekeriyâ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları, Yedi Kubbe Yayınları*, Konya 2014, s.351.

²⁰İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 212; Abülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.12-13.

²¹İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 192-222; Kitapçı, *a.g.e.*, s.351; Merçil, *a.g.e.*, s.62-63.

²²Kitapçı, *a.g.e.*, s. 333.

aleyhinde propagandaya girişti. Çabaları sonuç verdi ve Tacü'l-Mülk'ün vezir olarak atanmasını sağladı. Böylece kendisine engel olarak gördüğü en önemli sorunu çözdü. Ravendi ve Müneccimbaşı, Nizâmü'l-Mülk'ün gözden düşürülmesiyle ilgili Terken Hatun'un sultan üzerinde çok büyük bir nüfuzu olduğu, Tâcü'l-Mülk'ü Nizamü'l-Mülk'den daha yüksek bir mevkiye çıkarmak istediği, bu amaçla da hatunun Nizamü'l-Mülk'ü kötülediği ve sonunda da veziri sultanın gözünden düşürmeyi başardığı konusunda hem fikirlerdir. Nitekim Terken Hatun, Sultan Melikşah ve Nizâmül'l-Mülk'ün arasının açılmasında etkili oldu. Terken Hatun, Nizâmül'l-Mülk'e gönderdiği mektupta: *“Eğer sen saltanata ortağım isen, bunun da bir hükmü ve kuralı vardır. Eğer naibim isen, tabilik ve naiplik şartlarına uyman gerekir.”* şeklinde uyarıda bulunmuştur. Bu durum Terken Hatun'un ne kadar etkili olduğunu gösterir niteliktedir.²³

Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'un saltanat için mücadelesi de başladı. Nitekim Melikşah'ın ölümüyle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre zehirlenmiş, bir rivayete göre hastalanarak ölmüş, bir rivayete göre ise Batniler tarafından öldürülmüştür. Urfalı Mateos, sultanın Terken Hatun tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü ifade eder.²⁴ Öyle ki Terken Hatun, devlet işlerini kendi lehine düzenleyinceye kadar Melikşah'ın ölümünü gizlediği ve Türk töresine aykırı olarak yas töreni gerçekleşmediği de kaynaklarda geçmektedir.²⁵ Terken Hatun'un kendine ait 12.000 kişilik süvari kuvveti olduğu bilinmektedir. Onun askerlerle arasındaki bağıllık, Melikşah'ın ölümü üzerine askerlere dağıttığı parayla arttı ve bu sayede Terken Hatun iktidar mücadelesinde önemli bir destek elde etti.²⁶

Selçukname'de Melikşah'ın ölümüyle ilgili: *“Ölüsünü gizlediler, gece saraydan iki kişi alıp gitti. Yakınlarından bir kişi bile namâzını kılmadı, kimse öldüğünü bilmedi, ansızın yok oldu. Onun için atların kuyruğu kesilmedi ve gözyaşı dökülmedi. Kimse feryâd etmedi ve âh-vâh demedi.”*²⁷ ifadeleri yer alır. Aynı zamanda sultanın ölümünden sonra başlayan iktidar mücadeleleri, Haçlıların Doğu'ya gelmeye başladıkları döneme denk gelir. Bu durumda

²³ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiud'd-düvel Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kırman ve Suriye Selçukluları*, Haz: Ali Öngül, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2017, s. 96-97.

²⁴ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 178; Abu'l Farac, *a.g.e.*, s. 334; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

²⁵ İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 184. s.211; Abu'l Farac, *a.g.e.*, s. 334; Can, *a.g.e.*, s. 407.

²⁶ İbn'ül Cevzi, *a.g.e.*, s. 84; Kitapçı, *a.g.e.*, s. 81.

²⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, Haz: Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977, s. 29.

Haçlılar, karışıklıkları değerlendirerek ilerlemiş ve Doğu'ya daha kolay yerleşmişlerdi.²⁸

Terken Hatun, oğlu Mahmud'un sultan olmasını istedi ve bunun için mücadele etti. Terken Hatun'un bu kadar başarılı olmasıyla ilgili olarak Ahbârü'd-Devle es-Selçukîyye'de hatunun, Melikşah zamanında memleketin bütün işlerini elinde tutuyor olması, tüm servet hatunun elinde olduğundan askerleri mutlu etmek için cömertçe dağıtmasının çok önemli bir etken olduğu ve böylece oğlunun sultan olması için gerekli olan faaliyetleri sürdürdüğü yazılmıştır. Ayrıca hatunun Türk hakanları soyundan geldiği, hatta onun Efrâsiyâb soyundan olduğu söylenmiştir.²⁹

Terken Hatun'un oğlu Mahmud'un sultan olmasını istemeyenlerden birisi Nizâmü'l-Mülk'tü. Nitekim Nizâmü'l-Mülk, Siyâset-Nâme'de kadınların devlet yönetiminden uzak kalması gerektiğini ifade etmiştir:

“Padişahın karıları ferman verici oldukları tâktürde, onlar hep garaz sahiplerinin duyurduklarını emrederler. Erkeklerin dışardaki ahvali kendi gözleriyle görmekte oldukları gibi göremezler. Sonra kadın hacip veya hizmetçi gibi onların yardımcılığında bulunanların söyledikleri gereğince ferman verirler. Bunun neticesinde de onların fermanları çoğunlukla hakikat hilafına olur. Bundan ise fesat doğar; padişahın haşmeti ziyan görür, halkın ve reayanın malları telef olur, devlet büyükleri incinmiş olur. Bütün devirlerde padişahın karısının padişaha musallat olduğu her zaman şer, fitne ve fesattan başka bir şey hasıl olmamıştır.”³⁰ şeklinde ifadesi de düşüncesini destekler niteliktedir.

Devlet erkânının büyük çoğunluğu gibi vezir de geleneklere uygun olarak, sultanın Zübeyde Hatun'dan olan büyük oğlu Berkjaruk'un tahta geçmesini uygun görmüştü. Hatun, Selçuklu emirlerinden 4 yaşındaki oğlu Mahmud'u desteklemeleri için söz aldı, servetinin büyük bir bölümünü askarlara dağıtarak onları kendi yanına çekti. Aynı zamanda Melikşah döneminde hapsedilen bazı emirleri ve beyleri affederek etkisini ve gücünü arttırdı. Örneğin; Melikşah döneminde tevkif edilen Ukayl Emiri İbrahim, sultanın ölümünden sonra Terken Hatun tarafından serbest bırakıldı.³¹ Öyle ki Terken Hatun, Melikşah'ın ilk oğlu Berkjaruk'u bertaraf edip Mahmud'u sultan

²⁸ Aydın Usta, “Selçuklularda Kadın”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, Ed: Bedrettin Dalan, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2019, s. 117.

²⁹ Ali El Hüseyini, *Ahbar'd-Devle es-Selçukîyye*, Çev: Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943, s. 51-52; Abu'l Farac, *a.g.e.*, s.334.

³⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz: Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.132.

³¹ Kemâlüddin İbn'ül Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.59-94 ;Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s.30.; İbn'ül Esir, *a.g.e.*,s.184-189.; Can, *a.g.e.*, s.407.

yapmak için ilginç bir siyaset izledi. Melikşah'ın mührünü kullanarak yazdırdığı emirnameyle önce Musul Emiri Gürboğa'yı "*Sultanın emridir.*" diyerek İsfahan'a gönderdi. Ardından Berkyaruk'u hapsedirerek saf dışı bıraktı. Terken Hatun, Abbasî halifesi Muhtedi'ye bir mektup yazarak oğlunun sultanlığının kabul edilmesini ve adına hutbe okunmasını istedi. Abbasî halifesi, Mahmud'un başa geçmesini başlangıçta kabul etmedi. Bunun üzerine Terken Hatun, torunu Cafer'i koz olarak kullanmak istedi. Mah Melek Hatun'un oğlu Cafer, amnesinin 1089 yılında ölümünden sonra bir yıl kadar Selçuklu sarayında kalmış Halife Muktedi hayatta olduğu halde ona "Emirü'l Muktedi" diye hitap edilmişti. Terken Hatun'un torununu koz olarak kullanmak istemesi üzerine halife, şartlı olarak Mahmud'un sultanlığını kabul edeceğini bildirdi. Buna göre saltanat ismen Mahmud adına olacak, hutbe ise halife adına okutulacaktı. Ordu kumandanlığı, ülke ve halkın idaresi Emir Uner'e bırakılacak ve bu konudan vezir sorumlu olacaktı. Devleti Terken Hatun adına idare eden Tâcü'l-Mülk olacaktı.³²

Terken Hatun'un bu şartları kabul etmemesi üzerine Abbasî halifesi Mahmud'un sultan olmasının dinen mümkün olmadığını söyledi. Bunu üzerine Terken Hatun amacına ulaşmak için Hanifi mezhebinin alimlerinden İmam el Muşattab b. El Hanefi'den "*Anasının nihayetinde Mahmud'un saltanatı caizdir.*" fetvasını aldı. Ancak Nizamiye Medresesi'nin alimi İmam Gazali'nin "*Oğlun henüz küçüktür, şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez.*" fetvası üzerine Terken Hatun halifenin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Ardından Mahmud'un "Nasrü'd-din ve'd-dünya" (din ve dünyayı elinde tutan) unvanıyla sultanlığı ilan edilerek adına hutbe okutuldu.³³

Mahmud'un sultan olmasının ardından Berkyaruk'un hapisneden kaçtığı ve Rey şehrinde büyük bir ordu kurma hazırlığında olduğu öğrenildi. Berkyaruk ve Nizamü'l-Mülk taraftarları İsfahan'a gelerek Berkyaruk adına hutbe okutulmasını sağladılar. Bunun üzerine Terken Hatun da harekete geçti. Berkyaruk ile Berücird yakınlarında savaştılar. Terken Hatun, ordusundaki emirlerin taraf değiştirmesiyle yenilgiye uğradı. Mücadeleye devam eden Terken Hatun, Gence Azerbaycan Emiri olan Berkyaruk'un da dayısı olan İsmail b. Yakuti'ye haber göndererek Berkyaruk'a karşı mücadelesinde yardım istedi ve evlilik isteğiyle Selçuklu tahtını vaat etti.³⁴ Bu teklifi kabul

³² Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 15; İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 184.; İbn Kalanisi, *Şam Tarihi ve Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, Çev: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2015, s. 127; Can, *a.g.e.*, s. 408.

³³ İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s.184.; Abu'l Farac, *a.g.e.*, s. 335.; Kitapçı, *a.g.e.*, 1994,s.170.

³⁴ İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s.185.; Kitapçı, *a.g.e.*, 1994, s. 170.; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 30-31.

eden İsmail, Berkıyaruk üzerine harekete geçti. Ancak emrindeki beylerin Berkıyaruk tarafına geçmesi üzerine istediği başarıyı elde edemedi. Terken Hatun ile İsmail b. Yakuti'yle gerçekleşecek olan evliliğe bazı emirlerin karşı çıkması üzerine, İsmail b. Yakuti Zübeyde Hatun'dan yardım istedi fakat hükümdarlık üzerindeki emellerine ulaşamadı.³⁵

Terken Hatun başarısız girişimlerinden sonra bir kez daha harekete geçti ve Selçuklu Hanedanlığı'na mensup Suriye'de hüküm süren Melik Tacü'd-Devle Tutuş'dan yardım istedi. Tutuş, Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra evlilik yoluyla da güçlerini hatunla birleştirmeye karar verdi. Ancak Terken Hatun, bir rivayete göre Hemedan'a varmadan hastalığı nedeniyle bir rivayete göre çevresi tarafından yolda öldürüldü.³⁶

Melikşah'ın ve Terken Hatun'un çocuklarından Mah Melek Hatun da siyasi çıkarlar doğrultusunda Abbasî halifesiyle evlendirilen hanedan kadınlarından biridir. Melikşah sultan olduktan sonra, esasları Tuğrul Bey tarafından ortaya konulan devlet politikası gereği Abbasî halifeliğiyle dinî ve sosyal politikaları geliştirmek, hilafet ve saltanatı daha uyumlu hale getirmek adına akrabalık bağlarının kurulmasını önemli gördü. Bu yüzden de Mah Melek Hatun'u Abbasî halifesiyle evlendirdi. Nitekim bu evliliğe öncülük eden eşi Terken Hatun'dur. Terken Hatun, hilafet çevreleri ve üst seviyedeki temaslarıyla kızı Mah Melek Hatun'u Abbasî halifelerinden el-Muktedî Bienrillâh ile evlenmesini sağladı. Böylece Terken Hatun, siyasi alanda nüfuzunu arttırmak ve iktidarını güçlendirmek adına önemli bir girişimde bulundu.³⁷ Aynı zamanda evliliğin gerçekleşmesi için belirli şartlar sundu. Öyle ki şartlara göre halifenin hayatında kendi kızından başka kimse olmayacak ve halife her şartta kızının yanında olacaktı. Terken Hatun'un evlilik gerçekleşmeden önce sunduğu şartlar sağlam temellerle atılan iktidara verdiği önemi de gösterir niteliktedir.³⁸

Melikşah'ın Bağdat'a kadar ilerlemesiyle ilgili olarak Sıbt düşüncelerini: *"Sultanın Bağdat'a gelmesinin asıl sebebi zevcesi Terken Hatun'dur. O, bu hususta sultanı Bağdat'a gelmeye adeta mecbur etmiştir. Çünkü kızının halifeyle olacak olan evliliği için onun Bağdat'a gelmesi ve dönüşünün bir an önce yapılması gerekmektedir."*³⁹ şeklinde Terken Hatun'un etkisini ifade

³⁵İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s.192.; Can, *a.g.e.*, s.409.

³⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 182-183; İbn'ül Adim, *a.g.e.*, s.108; İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 203; Azimi, *a.g.e.*, s. 29.

³⁷ Kitapçı, *a.g.e.*, s. 335.; Usta, *a.g.e.*, s. 116.

³⁸İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s. 120.; Kitapçı, *a.g.e.*, 2014, s. 315.

³⁹ Sıbt, *a.g.e.*, s. 241.

etmiştir. Netice de Terken Hatun'un da etkisiyle düğün 1087 yılında gerçekleşti. İlk çocukları Cafer dünyaya geldi. Cafer, Selçuklu Devleti için en güçlü halife adayıydı. Öyle ki hilafetin el değiştirmesi de Cafer ile mümkün görülmeye başlandı. Böyle olduğu takdirde hilafet, Arapların elinden çıkıp Türk tarafına geçmiş olacaktı. Ayrıca Mah Melek Hatun ile birlikte hilafet sarayında (200 kişi kadar olduğu tahmin edilen) Türk nüfusu da vardı. Bu düşüncenin farkına varan Halife el-Muktedi'nin Mah Melek Hatun'a karşı tavı değişmeye başladı. Bir süre sonra Türklerin saraydan çıkarılmalarına karar verdi. Bu durum Mah Melek Hatun'u da zor durumda bıraktı ve ardından hatun da oğluyla birlikte İsfahan'a hareket etti. Mah Melek Hatun, İsfahan'a geldikten kısa bir süre sonra öldü.⁴⁰

Seferiye Hatun

Melikşah'ın cariyesi olan Seferiye Hatun ise sultanın üçüncü eşidir. Seferiye Hâtun cariye kökenli olup özgürlüğünü kazarak Selçuklu hatunu olma şerefine erişen bir hatundur. Bu evlilikten Muhammed Tapar ve Sancar adında iki erkek ve İsmet adında bir kızları oldu. Seferiye Hatun, Terken Hatun ve Zübeyde Hatun gibi iktidar hırslında olmadığından saltanat mücadelelerinde yer almadı. Oğlu Muhammed Tapar, Melikşah'ın ilk eşi Zübeyde Hatun'dan olan ilk oğlu Berkyaruk'u saf dışı bırakarak hükümdar oldu. Öyle ki Seferiye Hatun, iktidar mücadelelerine katılmadığı halde iki oğlu da Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı olmuştur.⁴¹ Onun adına, Melikşah'ın ölümünden sonra ve özellikle oğullarının iktidar dönemleri ile ilgili olayların aktarılışı sırasında rastlanmaya başlanır. Satır aralarına serpiştirilmiş hayat hikâyesine bakıldığında, cârîye kökenli olmasının yanı sıra kişiliği, dindarlığı, anneliği ve zekâsı gibi pek çok özelliği ile Melikşah'ın eşleri içerisinde öne çıktığı ve oldukça etkileyici biri olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de kaynaklarda ne Terken Hâtun (ö. 487/1094) ne de Zübeyde Hâtun onun kadar övgü ve beğeni almamıştır.⁴²

İbn'ül Cevzi, Seferiye Hatun ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu kadın tarihin kaydettiği çok şanslı kadınlardan biridir. Çünkü tarihte bir kadının iki oğlunun ikisinden de Halife veya Sultan olması pek az görülen bir olaydır.

⁴⁰İbn'ül Esir, a.g.e., s. 160-161, s.174; Sibt, a.g.e., s. 246; Kitapçı,a.g.e., s. 319-327.

⁴¹ Kitapçı, a.g.e., s. 354-355.

⁴²Züriye Oruç, “Cârîye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Tâceddîn Seferiye Hâtun”, *Gazi Akademik Bakış*, cilt xv, sayı 30, 2022, s. 139.

*Bunlardan birisi Abbasi Halifesi el-Mehdi'nin Hayzuran'dır. Onun el-Hadi ve er-Reşid adındaki iki oğlunun ikisi de alife olmuşlardır. İşte bu kadın da öyledir. Mehmed ve Sancar adındaki iki oğlu da sultan olmuştur. Hem de onların saltanatları daha ulu ve güçlüydü. O, son derece dindar, hayır ve hasenat ehli bir kadındı. Sebillerin susuz kalmaması için özel su taşıyıcıları, hamallar görevlendirmiş ve bu uğurda büyük paralar sarf etmiştir.*⁴³

Seferiyye Hâtun'un da kendisine bağlı bir divânı vardı. Başkanı ve veziri Şerefeddin Ebû Tâhir b. Sa'deddin b. Ali el-Kummî idi. Seferiyye Hâtun devlet yönetiminde oldukça etkindi. Tıpkı Zübeyde Hâtun'un, oğlu Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk'ün azledilmesindeki rolüne benzer şekilde Seferiyye Hâtun da oğlu Sencer'in veziri Kiyâ Mücirüddeve Ebû'l-Feth Ali b. Hüseyin Erdistanî'nin azledilerek yerine Nizâmülmülk'ün en büyük oğlu Fahrülmülk'ün getirilmesinde aktif rol oynamıştır. Fahrülmülk, kardeşi Müeyyidülmülk'ün yerine vezir olarak atanmadan önce çok sayıda mal-mülk sarf etmiş ve vezirliği elde etmişti (1095). Ancak vezirliği elde etmesinde Zübeyde Hâtun ile birlikte rolü olan Müstevfi Mecdülmülk'ün ikinci bir manevrası ile kısa süre sonra vezirlikten azledildiğinde (1096-1097) Sencer'in vezirliğine tâlip olmuş; aynı şekilde bu seferde Seferiyye Hâtun'a ve ümeraya çok sayıda mal-mülk sarf ederek vezir olmayı başarmıştır.⁴⁴

Kaynaklara yansıdığı kadarıyla bu duruma en iyi örneklerden birisi Seferiyye Hâtun'un, oğlu Sencer ile torunu Mahmud arasında yapılan Save Savaşı'ndan sonra iki tarafı uzlaştırmak ve Mahmud'un affedilmesini sağlamak üzere devreye girmesidir. Oğlu Sencer'e "Gazne ve çevresini, Mâverâünnehr'i istilâ ettin, pek çok yere hâkim oldun, hepsini sahiplerine verdin, kardeşinin oğlunu da onlardan biri gibi kabul et" demiştir. Sencer annesinin bu tavsiyesini uygun bulmuş olacak ki yeğeni Mahmud ile anlaşmış ve onu affetmiştir. Mahmud'a barış teklif eden Sencer onu veliahtı yapmayı vaat etmiştir. Böylece Mahmud amcası Sencer'in yanına gitmiş ve bu sırada babaannesini Seferiyye Hâtun'a misafir olmuştur (1119). Dolayısıyla Mahmud ile Sencer arasındaki savaş haline Seferiyye Hâtun son vermiştir. Onun tavsiyesine uyan Sencer yeğenini Irak topraklarına Sultan olarak göndermiştir ki Mu'izzî de Seferiyye Hâtun'un tedbirli bir kadın olduğunu ve sultanlar arasındaki vefa, biat, barış ve birliğin onun tedbiri sayesinde sürdüğünü yazmıştır. Nitekim oğulları Muhammed Tapar ve Sencer'in Berkyaruk ile iyi başlayan ilişkilerinin, kardeşler arasındaki uyum ve yardımlaşmaların ve Sencer'in yeğeni Mahmud ile anlaşmasının ardında Seferiyye Hâtun'un

⁴³Ibn'ül Cevzi, *a.g.e.*, s. 228-29.

⁴⁴Oruç, *a.g.e.*, s. 148.

olduğunu görürüz. Mu'izzî de bir kasidesinde Seferiye Hâtun'un, daima oğullarına devletin ve milletin huzuru için tavsiyelerde bulunduğundan bahsetmiştir.⁴⁵

Sonuç

Gerek Selçuklu Hanedanından olan gerekse bu hanedana sonradan katılan hâtonlarla ilgili mevcut bilgilerimiz oldukça azdır. Kaynaklarda onlara çoğunlukla Selçuklu iç ve dış siyasetine etkileri nispetince yer verilmiş olup isimleri, ölüm veya evlilik dolayısıyla kaydedilmiştir.

Zübeyde Hatun, Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'la giriştiği iktidar mücadelesinde varlığını ortaya koyarak siyasi hayatta aktif bir şekilde var oldu. Berkyaruk, sultanın en büyük oğlu olması nedeniyle en güçlü sultan adayı olduğundan Zübeyde Hatun, oğlu adına taht mücadelesine katıldı ve başarılı oldu. Berkyaruk: *"Ben bu saltanatı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum."*⁴⁶ diyerek annesinin kendisi ve devlet için taşıdığı önemi dile getirdi. Zübeyde Hatun, Melikşah'ın ikinci eşi Terken Hatun'la mücadele etmesinin ardından Melikşah'ın üçüncü eşi Seferiye Hatun'dan olan Muhammed Tapar ile de karşı karşıya geldi. Zübeyde Hatun'un iktidar mücadelesinde adından söz ettirmesi onun hırslı bir kadın olarak da tarih sahnesinde yerini almasında etkili olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nde siyasi hayatta çok önemli bir yere sahip Selçuklu hatunlarından biri de Melikşah'ın ikinci eşi Terken Hatun olarak bilinen Celaliye Hatun'dur. Devlet yönetimde ve siyasetinde etkin bir isim olan Terken Hatun, Nizâmül'l-Mülk'ü bertaraf etmek için kendi nüfuzunu kullanarak vezir aleyhinde propagandaya girişti. Çabaları sonuç verdi ve Tacü'l-Mülk'ün vezir olarak atanmasını sağladı. Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'un saltanat için mücadelesi de başladı. Terken Hatun, oğlu Mahmud'un sultan olmasını istedi ve bunun için mücadele etti. Terken Hatun'un bu kadar başarılı olmasıyla ilgili olarak Ahbârü'd Devle es-Selçukiyye'de hatunun, Melikşah zamanında memleketin bütün işlerini elinde tutuyor olması, tüm servet hatunun elinde olduğundan askerleri mutlu etmek için cömertçe dağıtmasının çok önemli bir etken olduğu ve böylece oğlunun sultan olması için gerekli olan faaliyetleri sürdüğü yazılmıştır. Nitekim Terken Hatun'un devlet yönetimde bu kadar etkili olması, Melikşah'ın ölümünden sonra devletin zayıflamaya başlamasında, iç politikada karışıklıkların yaşanmasında etkili olmuştur.

⁴⁵ Oruç, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁶İbn'ül Esir, *a.g.e.*, s.192; Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde...*, s. 351.

Seferiyye Hâtun da kendisi ile ilgili ayrıntılara sahip olamadığımız Selçuklu hatunlarından biridir. Bununla birlikte kaynaklara serpiştirilmiş hayat hikayesine dair parçalar bir araya getirildiğinde karşımıza güçlü, zeki, sevilen ve etkileyici bir kadın portresi çıkmaktadır. Esasen bu portre Selçuklu hâtunlarında görmeye alıştığımız güçlü, dindar ve karakterli yapının güzel örneklerindedir. Nitekim Selçuklu hâtunları siyasetteki ve devlet yönetimindeki rolleri bir yana dindarlıkları, annelikleri ve hayırseverlikleri ile de öne çıkmıştır. Seferiyye Hâtun da devlet yönetiminde etkin ve güç sahibi bir kadın olmaktan başka anneliği, zekâsı, dindarlığı, eli açıklığı ve hayır işlerinin çokluğu ile takdir toplamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDURRAHMANİBNÜ'L CEVZÎ, *El-muntazam Fi Târihi'l-ümemi'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*, Çev: Ali Sevim, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme*, Haz: Erdoğan Merçil, İstanbul, Keravan Kitapçılık, 1977.
- ALİ EL HÜSEYNİ, *Ahbar'd-Devle es-Selçukiyye*, Çev: Necati Lügal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.
- Azîmi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/1039-1143/1144)*, Çev: Ali Sevim, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- CAN, Sevim, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınları Tarafından Kullanılması (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi)", *Ortaçağ'da Kadın*, Ed: Altan Çetin, Ankara, Lotus Yayınevi, 2011, ss.395-419.
- EBÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryanca'dan İngilizce'ye Çev: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye Çev: Ömer Rıza Doğrul), c. 1, Ankara, 1987.
- GÜNDÜZ, Ahmet, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletleri'nde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt 5, sayı 5, 2012, ss. 129-148.
- GÜRTAŞ DÜNDAR, Derya, "Orta Çağ'ın Müslüman Kadın Yöneticileri ve Terkenler", *Tarihte, Kültürde ve Ekonomide Türk Kadınına Bıçılan Yöneticilik Rolü*, Ed: Aylin Dilek, Çanakkale, Pardigma Akademi, 2022.

- HAMDULLAH MÜSTEVFİ-KAZVİNİ, *Târih-i Güzîde (Zıkr-ı Pâdişâhân-ı Selçukiyân)*, Ed: Erkan Göksu, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- İBN KALANİSİ, *Şam Tarihi ve Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, Çev: Onur Özatağ, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- İBNÜ'L-ADİM, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*, Çev: Ali Sevim, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İBNÜ'L ESİR, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. x, Çev: Abdülkerim Özyay-dın, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.
- İBNÜ'L-VERDİ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Çev: Mustafa Alican, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Abbasi Hilafetinde Türk Hatunları Selçuklu Sultanları*, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 2014.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu, "Selçuklu Devlet Yönetimde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, 2016, ss.173-191.
- MERÇİL, Erdoğan, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- MUHAMMED BİN HAVENDŞAH BİN MAHMUD MİRHAND, *Ravzatı's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ (Tabaka-ı Selçukiyeye)*, Çev: Erkan Göksu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-düvel Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Haz: Ali Öngül, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2017.
- NİZAMÜL-MÜLK, *Siyâset-Nâme*, Haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- ORUÇ, Zuriye, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt xxxvi, sayı 1, 2021, ss.317-334.

- ORUÇ, Zuriye, “Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah’ın Eşlerinden Tâceddîn Seferiyye Hâtun”, *Gazi Akademik Bakış*, cilt xv, sayı 30, 2022, ss.137-155.
- ÖZAYDIN, Abülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed: Refik Turan, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, ss. 39-56.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed: Refik Turan, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, ss. 19-38.
- SİBTİBNÜ’L-CEVZİ, *Mir’âtü’z-zamân Fî Târîhi’l Âyân’da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çev: Hrant D. Andreasyan, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- USTA, Aydın, “Selçuklularda Kadın”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, Ed: Bedrettin Dalan, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, ss. 107-133.